

Het St. Geertruiden en St. Catharinagasthuis in 1613

door Lies van Vliet

De opgravingen die onlangs, na de afbraak van het Kamper verzorgingshuis Myosotis - een afdeling van het Woonzorgcentrum IJsselheem - plaatsvonden, trokken veel belangstelling. Ze hebben ongetwijfeld tot de verbeelding van de vele kijkers gesproken. Hier, op het terrein tussen Boven Nieuwstraat, Burgwalstraat en Burgwal, had immers het van oorsprong middeleeuwse St. Geertruiden en St. Catharinagasthuis gestaan, waarvan nu een deel van de fundamenten door de archeologen zichtbaar gemaakt was. Het bodemarchief gaf hier enkele van zijn geheimen prijs, en leverde nieuwe gegevens op die nog nader geïnterpreteerd moeten worden. Naast het bodemarchief bevat ook het Kamper gemeentearchief, waar de schriftelijke bronnen aangaande de stadsgeschiedenis bewaard worden, veel informatie over de stedelijke zorginstellingen. Zo zijn er, onder heel veel meer, reeksen banden aanwezig waarin jaarlijks de financiële administratie van het St. Geertruiden en St. Catharinagasthuis (1589-1843) werd vastgelegd.¹ 'Spitten' in deze boeken onthult af en toe ook opmerkelijke gegevens. De aantekeningen zijn soms heel uitvoerig en geven een impressie van het dagelijks leven zoals zich dat rond 1613 - vier eeuwen voor de huidige bouwperiode - in de instelling afspeelde.

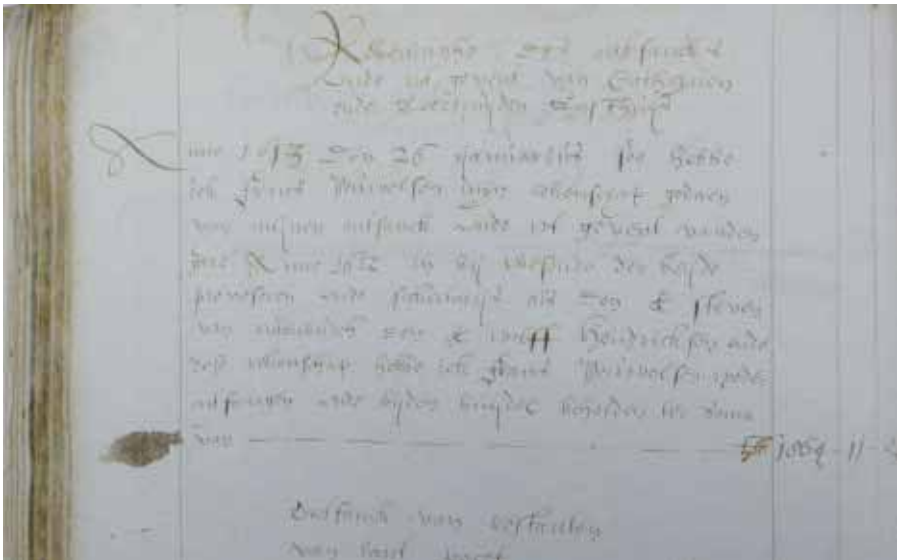
Korte geschiedenis

Het St. Geertruidengasthuis werd tegen het eind van de 14de eeuw gesticht en wordt in 1382 voor het eerst genoemd in een testament. Het doel, het onderbrengen van zieken en passanten, kwam in 1405 naar voren in een verordening van het stadsbestuur. In 1418 kreeg het gasthuis op verzoek van Schepenen, Raden en Gezworen Gemeente toestemming om in het noordelijk gedeelte van de inrichting een altaar te wijden, waar een priester de dagelijkse mis kon houden.² Wellicht het begin van de latere gasthuiskapel. Sinds 1386 beschikte de stad ook over een instelling waar Kamper lepralijders, maar ook zwervende leprozen, werden opgevangen en verpleegd. Dit com-

plex, het St. Catharina en Maria Magdalenagasthuis, lag buiten de stadsmuur aan de Venedijk. Uit veiligheidsoverwegingen werd het in 1543 door de Kampenaren in brand gestoken, vanwege een vals gerucht dat Maarten van Rossum de stad wilde belegeren en met zijn soldaten in aantocht zou zijn. Later werd het gasthuis herbouwd, om bij de belegering door de graaf Van den Berg in 1572 definitief gesloopt te worden. Hierna verbleven de patiënten enige tijd in enkele woonhuizen aan de Vloedijk, tot de leprozeninstelling in 1589 werd samengevoegd met het St. Geertruidengasthuis aan de Burgwal.³

Bestuur

De organisatie van het gasthuis, in wezen een kleine, gedeeltelijk zelfvoorzienende gemeenschap van toezichthouders, dagelijks bestuur, personeel en gezonde en zieke of gehandicapte bewoners, was zeker geen gemakkelijke opgave. Het dagelijks bestuur werd uitgeoefend door twee van stadswege aangestelde kerkmeesters, vooraanstaande Kampenaren. Elk jaar droeg één van hen, soms om en om, de verantwoording en hield de financiële administra-

Begin van de rekening van inkomsten en uitgaven van het St. Geertruiden en Catharinagasthuis over het jaar 1613 (collectie Gemeentearchief Kampen).

Rekeninghe opt ontfanck ende uitgevent van Cathrynen ende Geertruyden Gasthuys. Anno 1613 den 26 yanuaris, soo hebbe ick Frans Pouwelsen, mijn rekenschap gedaen van mijnen ontfanck ende uitgevent van den jare anno 1612 in bijwesende der beyde provesoren ende sickertarys als den eers. Steven van Rutenburch [ende] den eers. Wolff Hendricksen; ende deze rekenschap hebbe ick Frans Pouwelsen, weder ontfangen ende bij den buydel beholden, ter soma van 1864 herenpond, 2 stuver, 8 penning.

tie bij. In januari legde hij rekenschap af van zijn beheer gedurende het afgelopen jaar tegenover twee raadsleden, de provisorsen. Hierbij was ook een stadssecretaris aanwezig. Bij deze gelegenheid ontving de opvolger het eventueel aanwezige batig saldo en een inventaris van de aan het eind van het voorafgaande jaar beschikbare levensmiddelen, brandstof en veestapel. De overdracht vond meestal plaats bij de scheidende kerkmeester aan huis. Nadat Frans Pouwelsz in 1610 als kerkmeester was opgevolgd door Henrick Jansz, kreeg hij een jaar later het roer weer in handen en bleef ook het daaropvolgende jaar in functie.⁴ Toen Frans Pouwelsz op 26 januari 1613 zijn beleid over 1612 ten overstaan van de provisorsen Steven van Ruitenburch en Wolff Hendricksen verantwoorde, bleek er een door stadssecretaris Peter Joestsz bekrachtigd batig saldo van ruim 1864 herenpond te zijn.⁵ 'dese rekenschap hebbe ick Frans Pauwelsen weder ontfangen ende bij den buydel behouden'.⁶ Het financiële jaar begon dus gunstig. Zijn inspanningen brachten de kerkmeester zelf als beloning 52 herenpond op. De beide provisorsen, de secretaris en de oude zowel als de nieuwe kerkmeester incasseerden bovendien 'elck een golden gulden'.⁷ Na de overdracht volgde een opsomming van alle inkomsten en uitgaven waarmee de kerkmeester in 1613 te maken kreeg. Verscheiden notities zijn zo gedetailleerd, dat zij ons enig zicht bieden op de zakelijke aspecten van de kleine gemeenschap die hij bestuurde. Naar menselijke verhoudingen, de van alle tijden zijnde onderlinge ergernissen en afgunst die er speelden, kunnen we slechts raden.

Bewoners

Het maximum van 36 bewoners dat de magistraat in 1600 had vastgesteld⁸, werd vermoedelijk niet gehaald. Terwijl de oorspronkelijke doelstelling het opnemen van zieken en passanten was, had het stadsbestuur in 1467 besloten dat als het gasthuis er voordeel van had, en dan nog alleen met 'consent des gansen raedes', er ook tegen betaling andere gegadigden mochten worden opgenomen.⁹ Toen in 1548 een echtpaar zich tegen betaling van tweehonderd goudgulden een plaats in het gasthuis verwierf, werd onder meer bepaald dat de echtelieden hun inboedel mee zouden brengen die na hun dood in het gasthuis moest blijven. Bovendien sprak men af dat de vrouw bij ziekte van de huismoeder in de keuken moest bijspringen en ook moest helpen bij de slacht en het worst maken. Ander werk werd niet van haar geëist.¹⁰ Het is niet bekend of de man ook taken kreeg. Dit jaar, 1613, kregen Hermen Jansz en zijn vrouw Geertken Dircks een plaats in het gasthuis. Zij betaalden hiervoor tweehonderd herenpond.¹¹ Het was

ook mogelijk iemand anders een plaats te bezorgen. Zo betaalde een weduwe maar liefst driehonderd goudgulden voor 'die prove' van ene Henrick Stevensen, misschien een familielid, die daardoor levenslang van onderdak en verzorging verzekerd was.¹² Bij deze opnamen werden geen bepalingen over verrichten van werk in de inrichting genoemd. Oud-archivaris van het Kamper gemeentearchief J. Don noemt in zijn inleiding op de inventaris van het archief van de gasthuizen drie groepen bewoners: 1) De kostgevers; verpleegden die, als zij tot werken in staat waren, in het gasthuis moesten helpen. 2) De kostgevers-werkvrij; zij betaalden hun opname niet volledig en waren niet tot werken verplicht. 3) De kostkopers; personen die niet hulpbehoevend waren en de volle kost betaalden, maar van wie verwacht werd dat zij een bijdrage zouden leveren ten nutte van de beide eerstgenoemde groepen.

Het is mogelijk dat in de loop der tijd overeengekomen is dat meewerkende proveniers (kostkopers) voor hun arbeid betaald zouden worden. Een zekere Berent Jansz lijkt zo'n provenier te zijn geweest. Hij verdiende twaalf stuiver met in 'die vrouwenheymelickheit het water ut te scheppen'. Hetzelfde karwei in het mannenprivaat bracht hem zelfs het dubbele op.¹³ Af en toe had Berent blijkbaar een aansporing nodig. De kerkmeester gaf hem bijna vier herenpond 'tot sijn onderholt om willich te maken tot alle dingen'.¹⁴ Ook zijn kleding werd door het gasthuis betaald.¹⁵ Evenals het personeel kreeg hij 'tot kermisse' en met Kerstmis enkele stuivers extra.¹⁶ Medebewoner Willem Bartelsz genoot, hoewel hij niet werkte, ongeveer dezelfde gunsten. Hij kreeg minder kleren, maar de keuken verschaftte hem af en toe speciaal eten, zoals een eend, vis en 'soetemelckse keese'.¹⁷ Verder betaalde de inrichting voor Willem een waterpot, veters en enkele messen.¹⁸

Arbeid verricht door het 'manvolck' kan erop duiden dat bij grotere klussen alle tot werken in staat zijnde mannen moesten aantreden. Zo gaf het gasthuis 'Jacob (de brouwer) ende het manvolck' samen drinkgeld omdat zij in de tuin hagedoorn geplant hadden.¹⁹ Het is mogelijk dat proveniers ook bij bouwwerkzaamheden betrokken waren. Voor het halen van metselzand schakelde men 'Hoesebeen' in, een voerman uit de stad, omdat 'onse volck' er geen tijd voor had.²⁰ Het is niet zeker, maar wel waarschijnlijk, dat de volgende twee vrouwen proveniers waren. Ene Grete Goyers kreeg drie herenpond en vijf stuiver, omdat zij, in plaats van haar eigen werk te doen, de zieke Geertken Arens verzorgd had. Een andere vrouw, Margen Arens, verdiende met het weven van 'een stucke doeck' zelfs vijf herenpond en tien stuiver.²¹

Een provenier die niet werkte, was ene Isack. Kennelijk zwerflustig, ver-

dween hij zo nu en dan uit het gasthuis, dat stipt het terugbrengen betaalde: '14 februari is Ysack weer van Amsterdam gecomen, van vracht ende tot huys brengen gegeven acht stuiver'. Begin mei noteerde men weer dat 'hij was gaen loepen', opnieuw naar Amsterdam.²² Later ontving ene Hendrick Cuijnreturff, die in Gouda woonde, geld terug dat hij aan de schippers had betaald toen hij 'Ysack wederom stuerde van der Gouwe'.²³ Isack kreeg geen kleren, wel gaf men hem soms wat kleingeld.²⁴

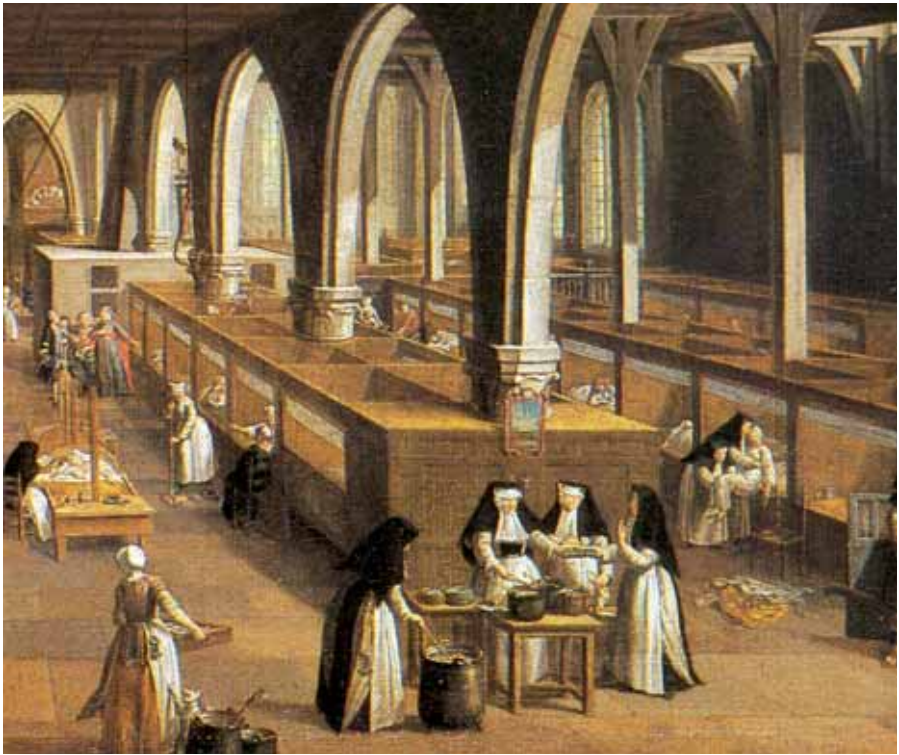
Over leven en sterven van zieke bewoners zijn we, dankzij de registratie van geld dat besteed werd aan ziekenkost en aan de zorg die hun verleend werd, enigszins op de hoogte. De medische zorg werd verleend door een chirurgijn, meester Michel. Aan hem betaalde de kerkmeester twaalf herenpond, het 'meysterloon', dat hij gedurende het hele jaar 'an die simpelen en an aender olde luyden van de proveners' verdiend had.²⁵ Of hij de kruiden voor de borstklachten van 'olde Jan' had voorgeschreven, is niet bekend. Jan kreeg ook wijn en suiker voor zijn kwaal. Bij de vrouwen Kuere Wolffs en Geertken Arens, bestreed men dit ongemak met dezelfde middelen; bij Geertken nog uitgebreid met lange rozijnen, pruimen en honing. Beide vrouwen, vooral Geertken, kregen extra eten, zoals eieren, peperkoek en vis. Omdat zij lange tijd 'bedderijs lach', bedlegerig was, en niets anders drinken kon, haalde men voor Geertken zelfs herenbier. Een andere patiënt, Anne Jacobs, kreeg regelmatig vijf stuiver om wittebrood te kopen 'omdat se gheen roggembroot eeten can'. Behalve op de al genoemde zaken onthaalde men de zieken soms op schapenvlees, eend, gebraden vis, het bijzondere jopenbier, peren, 'appelen om te braden' en 'pontcoecke'.²⁶

Over verpleging is niet veel bekend. Het gasthuis betaalde ene Bette Boelens, omdat zij oude Jan hielp 'als hij 't van doen hadde' (nodig had). Na zijn dood beloonde men degenen die hem 'gerack deden' (verzorgden).²⁷ De helpster Grete Goyers is al genoemd.

Behalve suiker en kaneel, die men voor de zieken uit de apotheek haalde, worden de 'geneesmiddelen' niet met name genoemd. Zowel voor een zieke dienstbode als voor ene Harmken die 'cranck' lag, leverde de apotheek een middel 'om in te geven'.

De herkomst van het herhaaldelijk gekochte luizenkruid, waarmee vermoedelijk parasieten bestreden werden, is niet bekend. Voor 'luysekruyt met de pot' betaalde men zes stuiver.²⁸ Een flink bedrag vergeleken met het dagloon van een dijkwerker dat tien stuiver bedroeg.²⁹

De 'onnoselen', verstandelijk gehandicapten, vormden een apart groepje van waarschijnlijk vier bewoners. Als kerstraktatie liet het gasthuis voor hen

Het verzorgen van zieken in het St. Janshospitaal te Brugge rond 1778; detail van een schilderij van Jan Beerblock (1739-1806) (Memlingmuseum, Brugge).

vier 'wolgen', een soort broodjes, bakken.³⁰ Aan hen werd dit jaar weinig geld besteed. Wel kregen zij nieuwe schoenen³¹, maar niet, zoals de anderen, nieuwe kledingstukken. Men kocht 'doeck voor die onnoselen om haer goet te lappen'. Verder nog '40 ellen grof doeck', waarvan onder meer 'pysbedden voor de onnoselen' gemaakt werden.³²

Voor huisvesting van ernstig gestoorden beschikte het gasthuis over een 'dullhuys' dat timmerman Lambert in 1599 gemaakt had.³³ Het dolhuis was dit jaar waarschijnlijk niet in gebruik.

Ook de begrafenis van bewoners werd verzorgd door de inrichting. Bij de dood van Kuere Koers betaalde men bijna zes herenpond voor de doodgraver, 'van het volck toe bidden', het dragen van de kist en het overluiden. Bij de uitvaart van Geertken Arens werd de 'schipperspelle', het baarkleed van het schippersgilde gebruikt.³⁴ Dit jaar leverde kuiper Francke Cornelis vijf

‘dootvaten’, drie platte en ‘twe geroefde’.³⁵ De twee verhoogde kisten waren voor doden die, mogelijk door te zware of vergroeide lichamen, niet in de platte konden liggen. Niet bekend is waar de doden begraven werden. Bij de plechtigheid speelde de gasthuiskapel vermoedelijk geen rol meer. In dit jaar was de in 1611 begonnen afbraak nog niet voltooid.³⁶ De kerk wordt alleen genoemd in een betaling aan de koster die het gebouw enkele malen moest ontsluiten ‘om holt ut te halen’.³⁷

Over de oorspronkelijke doelstelling, onderdak bieden aan passanten, is dit jaar niets vermeld. Misschien werden zwervers al ondergebracht in het Onze Lieve Vrouwengasthuis aan de Kalverhekkeweg. In 1615 besloot het stadsbestuur hier een nieuw passantenhuis, de Beyer, te bouwen.³⁸ Bij het St. Geertruidengasthuis hoorde nog wel ‘den olden Beyer’. Nadat dit gebouw nog van een nieuwe goot was voorzien³⁹, werd het verkocht. Het gasthuis ontving in gedeelten 675 goudgulden van de wever Willem Jansen voor ‘een huys dat hij gekoft heeft van het gasthuys, geheten den olden Beyer’.⁴⁰

De regel dat bij de dood van een provenier al zijn bezittingen aan het gasthuis vervielen, werd streng nageleefd. Zo noteerde men: ‘Op negen juni is Geertken Arens gestorven, bij haer gevonden an gelt zeven stuiver vier penningen’. Ook haar broers brachten geld, dat zij wellicht van haar in bewaring hadden gekregen. Had ene Berent Clasz zijn inkoopsom nog niet volledig betaald? Na diens overlijden betaalde de familie nog zijn ‘camerrecht’ van 25 goudgulden. Bij de dood van Jan Mostert overhandigden zijn kinderen ‘alle sijne klederen ende ander goet’. Hierbij bevond zich een ‘hantschrift’, vermoedelijk een waardepapier, dat het volgend jaar met Pasen verzilverd zou worden. De ons al bekende Berent Jansz erfde dit jaar ruim 25 herenpond. Door een zwager werd dit bedrag, dat Berent ‘toe Hattem aengestorven was’, prompt bij de kerkmeester ingeleverd. Een deel van de zo verkregen kleren werd voor de gasthuisdeur verkocht. Deze keer ging het om ‘twe vrouwenhuyccken ende ander kleyne vodden’. Dit bracht ruim 33 Carolusgulden op. Hiervan moesten de ‘roeper’, die de verkoping in de stad had aangekondigd, en een zekere Magdalene, waarschijnlijk een uitdraagster⁴¹, ook betaald worden.⁴²

Personeel

De belangrijkste functie, die van huismoeder, werd vervuld door ‘Steyne-moer’. Moeder Steyne had de zware taak de inrichting, met de gezonde en zieke proveniers en de werknemers in de huishouding, draaiende te houden. Zo zorgde zij er onder meer voor dat de maaltijden op tafel kwamen en de

voorraden op peil bleven. Op gezette tijden gaf zij in de keuken levensmiddelen als gort, eieren, groente, 'eek'(azijn), kruiden, stroop en andere zaken uit, die zij met de kerkmeester afrekende.⁴³ Steynes jaarsalaris bedroeg veertig herenpond en werd aangevuld met dagelijkse kleding en onder meer textiel als twaalf ellen 'doecks'.⁴⁴ Ook kreeg zij nog stof voor een 'mouweliefken'.⁴⁵

Als bevestiging van hun arbeidsovereenkomst ontvingen alle personeelsleden jaarlijks een godspenning; die van de moeder bedroeg zes herenpond en tien stuiver. Steyne werd bijgestaan door drie dienstboden, Wendele, Tryude en Femme. Ook zij werden betaald in geld, ongeveer 27 herenpond per jaar, en stof voor kleding.⁴⁶ Ook betaalde het gasthuis nog 'dre stroehoeden voor die maegden', die met de banden 38 stuiver kostten⁴⁷ en linnen voor 'schortel-doecken'.⁴⁸

De knecht Albert verdiende het meest. Naast zijn jaarloon van 52 herenpond kreeg hij maar liefst vier paar schoenen, drie hemden en drie kragen. Bovendien mocht hij op kosten van zijn werkgever een paard voeren en weiden.⁴⁹ Op bepaalde feestdagen als onder andere kermis en de kerstdagen, kreeg het personeel een extraatje.⁵⁰

Jacob Clasz, 'onse brouwer', stond niet op de loonlijst, maar werkte toch in de gasthuisbrouwerij. Met 'brouwen door 't gehele jaer' verdiende hij acht Carolusgulden en drie paar schoenen. Van elk brouwsel was een 'canne' voor de brouwer zelf.⁵¹ Jacob regelde ook de inkoop van gerst en hop.⁵² Voor het 'brouhuys' liet men een pomp uit Amsterdam komen en betaalde een timmerman voor een reparatie aan het gebouw.⁵³ Een bijbaantje van de brouwer was het inmanen van vorderingen, zowel in als buiten het gasthuis.⁵⁴

Voedingsmiddelen

De dagelijkse kost voor de gasthuisbewoners werd in de keuken, het domein van moeder Steyne, bereid. Onder verschillende hoofden is in de administratie een aantal bijzonderheden over de levensmiddelen die de kooksters ter beschikking stonden gerangschikt. Zoals gezegd was de inrichting gedeeltelijk zelfvoorzienend. De pacht van onder andere een erf in Wezep werd in natura betaald. Hier verwierf de inrichting elk jaar negen mud rogge, evenveel boekweit en een 'vet weer', een vette hamel.⁵⁵ De huur van een huis in Wilsum werd voldaan met een vette gans.⁵⁶ Voor landpacht in Genemuiden betaalde ene Jan Remmeltsz 75 goudgulden en maar liefst achttien kazen.⁵⁷ Granen als haver, tarwe en voornamelijk rogge kocht men, evenals erwten en bonen, op de korenmarkt.⁵⁸

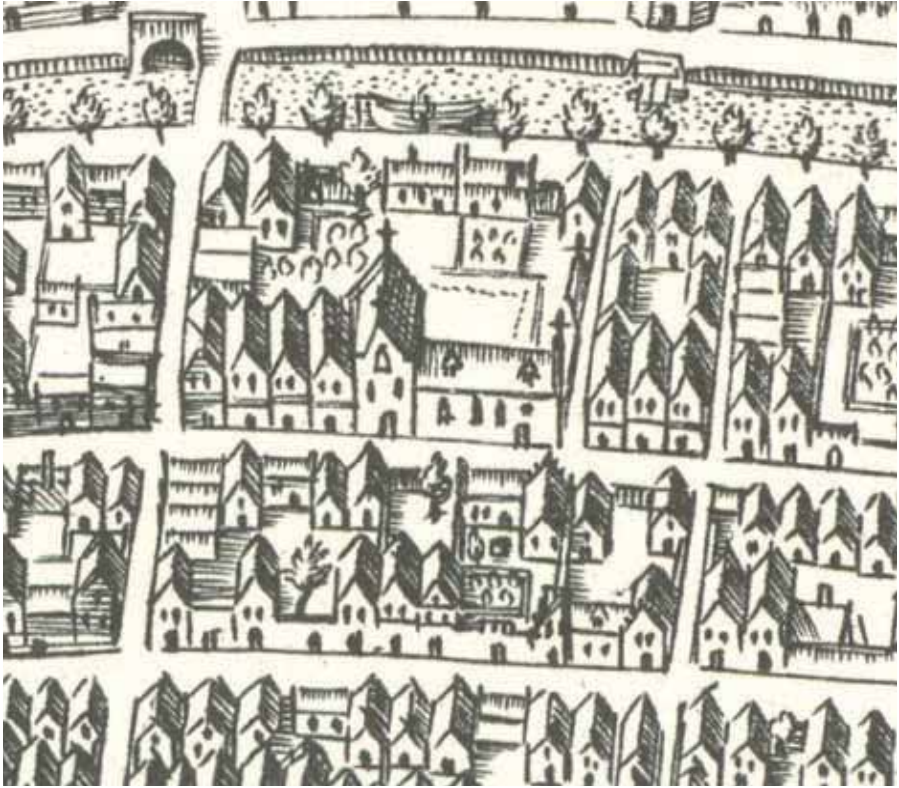

Voor de vleesvoorziening kon het gasthuis te kust en te keur gaan in de eigen stal. De huisslacht werd gedaan door slager Jan Gijsbert Arentsz en zijn knechten. Zij slachtten dit jaar niet minder dan twaalf koeien voor twaalf stuiver per dier en negen varkens voor vijf stuiver per beest. 'Doe de slachters gedaen hadden' werden zij in de keuken onthaald op vis en bier.⁵⁹ Een groot deel van het vlees werd ingezouten, gerookt of gedroogd of tot worst verwerkt. Bovendien kocht men in de zomer nog bijna 130 pond vers vlees en in het hele jaar ongeveer vijftig eenden.⁶⁰ Eieren verschenen ook regelmatig op tafel; al naar het seizoen kostten ze tussen twintig en 38 stuiver per honderd.⁶¹ Verscheiden uitgaven duiden op het veelvuldig gebruik van vis.⁶² Verse vis, aal, kabeljauw en schelvis worden genoemd. Slechts één keer was er sprake van 'stuerkost'. Haring werd soms gebraden; men kocht echter ook een 'halve tonne harinck' voor vijf Carolusgulden, en een vat 'meyvis'(?). Andere geconserveerde soorten waren 'buckinck' en Berger vis. De laatste, stokvis, liet men soms voor ruim zeven Carolusgulden per honderd uit Amsterdam komen.

'Warmoes' (groente) en fruit namen een bescheiden plaats in op het menu. Men at wortelen, rapen, kool en uien.⁶³ Maar één keer is er een uitgave voor verse groente: de moeder kocht voor één stuiver 'slae in de cuecken'. Eén keer gebruikte zij niet nader aangeduid 'warmoes'. Aan fruit werd nauwelijks geld uitgegeven. We zagen al dat de zieken een enkele keer peren kregen, die soms ook in een 'soppe'⁶⁴ gebruikt werden. In december gaf moeder Steyne twee stuiver uit 'an appelen om te braden' voor de zieken. Wellicht voorzag de eigen tuin in de fruitbehoefte. In allerlei gerechten paste men wel overvloedig rozijnen en gedroogde pruimen toe.⁶⁵

Op de stadspattingen die Paulus Utenwael in 1598, en Joan Blaeu rond 1660 vervaardigden, is het gebied van het St. Geertruidengasthuis duidelijk aangegeven. Op beide is de tuinaanleg op het binnenterrein te zien. De administratie is echter spaarzaam met gegevens hierover. In het voorjaar boekte men een uitgave van zes stuiver voor 'hofsaget' en een bedrag van zeven stuiver voor planten. Wel liet de inrichting voor bijna tien herenpond haagdoorn planten.⁶⁶ De kerkmeester zelf en Jacob Fredericksz maakten ook gebruik van de tuin. Samen bouwden zij een nieuwe scheidingsmuur 'tusschen ons beyden op den hoff'.⁶⁷

Over de dagelijkse maaltijden die de gasthuisbewoners voorgeschoteld kregen en over de etenstijden worden we nauwelijks ingelicht. Men at voornamelijk roggebrood, maar plaatselijke bakkers leverden ook wittebrood. Zo haalde men bij bakker Berent wittebrood, dat gebruikt werd voor de 'braden', voor

Detail van de plattegrond van Paulus Utenwael uit 1598. In het midden de kapel en rechts daarvan het 'langhuus', de ziekenzaal aan de Bovennieuwstraat van het St. Geertruiden en St. Catharinagasthuis.

'die soete melck 't savonts' en in de 'ersten soppe'.

Melk zal door de eigen koeien geproduceerd zijn. Over het zelf maken van boter en kaas is niets bekend. Voor de proveniers werd 61 pond Texelse kaas gekocht, die onder hen verdeeld werd.⁶⁸ In mei liet men een half vat boter uit Amsterdam komen.⁶⁹ Doordat feestdagen gevierd werden met speciaal eten, weten we iets over enkele gerechten. Op vastenavond - overigens een feest dat men gewoon bleef vieren in deze tijd van gereformeerde overheersing - noteerde de administrateur: 'Op vastelavont gehadt verckenshuspot', met daarin verwerkt 'coecke', pruimen, rozijnen, peper en twee pond stroop. Hierbij at men vis en werd herenbier gedronken. Voldaan schreef hij nog: 'ende hebben oock pannecoecken gehadt'. Op Goede Vrijdag kregen de bewoners erwten en peperkoek 'ende hebben werm bier ende harinck toe

gehadt'. Met Pasen sloeg de keuken tweehonderd eieren in. Ter ere van de Bovenkermis werd er zelfs een 'gemest beest' geslacht om 'braden' te bereiden. Ingrediënten waren vijf pond rijst, 'kruyt' en wittebrood. Ene Harm Moeck, waarschijnlijk een nieuwe provenier, trakteerde op een half vat herenbier en de kerkmeester op vis. St. Maarten ging ook niet ongemerkt voorbij. Voor twaalf stuiver per stuk kocht de inrichting zeven ganzen. 'Om die ganzen te vullen' dienden koek, rijst, wittebrood, pruimen, rozijnen, peper en 'rompen' (stukjes muskaatnoot). Kerstavond werd gevierd met 'braet-harinck' en 'coecke in de erften'. Voor de 'onnoselen' waren er de al genoemde 'wolven'. Op oudejaarsavond en Driekoningen bestond het maal weer uit varkenshutspot en herenbier.⁷⁰ Of de af en toe genoemde 'gevolde harinck', met daarin gort en rozijnen,⁷¹ en de met 'groen', pruimen en rozijnen gevulde aal⁷² tot het gewone menu behoorden, mag betwijfeld worden.

De veehouderij

Behalve de brouwerij heeft op het gasthuisterrein een flinke stal gestaan die in de winter aan minstens vijftig dieren, koeien, jong vee en paarden, onderdak moest bieden. Albert, de knecht, en zijn helpers hadden zeker aan de verzorging van alle dieren een heel karwei. Zo moest in het voorjaar, op 'meyavont', het rundvee naar het weidegebied op Seveningen worden overgevoerd, waar het waarschijnlijk de hele zomer bleef.⁷³ Behalve het dagelijkse werk als voeren, melken en dergelijke, was er de verzorging van zieke dieren. Op dit gebied was ene Willem Toenisz deskundig. Toen de koeien op Seveningen ziek werden, bestelde hij in de apotheek een middel om 'al onse beesten op Sevelingen wat in te geven'. Voor deze klus werden acht mannen overgevoerd. In de winter heerste in de stal 'schort' (schurft); Willem Toenisz regelde opnieuw via de apotheek een geneesmiddel.⁷⁴ 'Salve om die beesten te smeren' werd geleverd door een smid. Smeden werden geregeld te hulp geroepen. Zo genas smid 'Jan op 't eynde' een paard.⁷⁵ Enkele smidsknechten kregen twee stuiver omdat zij 'de vullens (veulens) in de mont sagen'.⁷⁶ De smid, 'meyster Gijsbert', castrerde vijf jonge stieren.⁷⁷ De veestapel was niet alleen belangrijk als voedselbron; de handel in dieren leverde dit jaar een inkomen op van bijna 520 herenpond.⁷⁸ De handel vond plaats in Zwolle op de dag vóór Palmvasen. De gasthuisknecht kocht die dag, waarschijnlijk samen met de kerkmeester, tien ossen,⁷⁹ terwijl ze twee veulens en zes ossen van de hand deden.⁸⁰

Ook dode dieren brachten nog iets op. Hun huiden werden als 'sterffellen' aan schoenmaker Engbert Jacobsz verkocht, die ook de huiden van geslachte

dieren afnam. Het overschot aan vet, maar liefst 395 pond, werd na de slacht-tijd als 'smeer' gekocht door een kaarsenmaker die gedeeltelijk met kaarsen betaalde.⁸¹

Als wintervoer werden grote hoeveelheden hooi opgeslagen. Kennelijk beschikte het gasthuis over veel hooiland, te veel om met eigen mensen te bewerken. 'Die meyers (maaiers) Jan Clasz mit zijn gesellen' namen dan ook voor 34 stuiver per 'mate' aan 'onse hoylant toe meyen in de Venemae, 't smalle lant in Dronthen en over de Reve en in het Kiefflant'. Bij het eigenlijke hooien werden vele helpers die wat extra geld wilden verdienen ingeschakeld. Janneken van Wilsum werkte dertien dagen voor zeven stuiver per dag. Mannen, onder anderen een soldaat, een buurman, Toenis schoenlapper, de snijder Hendrick en enkele ruiters verdienden tien stuiver per dag. Ene Albert Jansz ontving vijftien stuiver voor elke vracht hooi die hij uit het Zalker broek naar het gasthuis reed.⁸² Het is niet bekend of de hooimaaltijd van vis en bier voor het eigen personeel ook toegankelijk was voor de tijdelijke krachten. Uitgaven voor vis, wortelen, haring⁸³ en wittebrood⁸⁴ bewijzen wel dat er ook voor hen gekookt werd. Het bier voor maaiers en hooiers werd geleverd door Harmen Pouwelsz, mogelijk een familielid van de kerkmeester.⁸⁵

Ambachtslieden

Het gasthuis nam niet alleen de zorg op zich voor een aantal oude en hulp-behoevende stadgenoten, het verschaftte ook werk en inkomen aan plaatse-lijke ambachtslieden. Dit jaar werkten bouwvakkers samen aan de bouw van een nieuwe wagenshuur. Meester Lubbert, een metselaar, legde het fundament.⁸⁶ Timmerman Lambert leverde balken en sparren en verrichtte met twee knechten het timmerwerk. De bijdrage van pottenbakker Gerrijt Arensen, drieduizend dakpannen en vijftig grote en vorstpannen 'daer die nije schure mede gedeckt is', geeft mogelijk een indicatie aangaande de afme-tingen.⁸⁷ Een nabetaling aan de timmerman voor werk dat hij in 'de muele' gedaan had, geeft aan dat hij ook het onderhoud van de rosmolen van het gasthuis als taak had.⁸⁸ Men kocht 'hagedoornholt in die muele tot cammen'. Lambert en zijn knechten waren dagenlang bezig met 'vercammen' van de kamwielen in de molen, die met vijzels werd opgezet. Ook de metselaar was bij het werk aan de molen betrokken. Behalve het grote werk maakte de timmerman een 'spyntken' (kastje) in de keuken, werkte aan de mannen- en de vrouwenbedsteden en timmerde een varkenshok.⁸⁹

Het onderhoud van het dak van 'het lange huys' (vermoedelijk de ziekenzaal langs de Nieuwstraat) gedurende acht jaren werd aanbesteed en gegund aan

Krepelen en reizigers. Detail van een pentekening van Jeroen Bosch (circa 1450-1516)
(Grafische Sammlung Albertina, Wenen).

leidekker Reynder.⁹⁰ Glazenmaker Lucas zorgde het hele jaar voor bijna 22 herenpond voor reparaties en nieuwe ramen.⁹¹

Voor de keuken goot Geert kannengieter acht kannen en acht koppen, gedeeltelijk van ingeruild oud materiaal. Lutgen potgieter voorzag een pot van een nieuwe voet.

Jan stoeldraaier onderhield het meubilair; hij verdiende met werk aan oude en nieuwe stoelen 22 stuiver.⁹²

Vooralschoenmaker Engbert Jacobsz had een goede klant aan het gasthuis. Hij maakte schoeisel voor de 'onnoselen' en het personeel: 'an manswerck' 29 paar voor tien stuiver per paar en vijftien paar vrouwschoenen voor zeven stuiver per paar.⁹³

De gasthuisadministratie bericht uitvoerig over huishoudtextiel en kleding die voor het huis vervaardigd werden. Men liet stoffen weven van vlas en wol⁹⁴, liet af en toe kleermakers komen om nieuwe kleren te maken en huurde een naaister in om kleren of huishoudtextiel te verstellen of te maken. Van

‘grof doeck’ werden zakken genaaid en ‘pysbedden’. Wit doek diende voor hemden en lakens, ‘kanifasdoeck’ voor hemden. Engbert de snijder maakte voor Berent Jansz een nieuwe lakense mantel. Het moet een prachtstuk geweest zijn; de kleermaker verwerkte er baai, fluweel, koord, haken en maliën in. Van rood laken werden ook dekens gemaakt.⁹⁵ Kleermaker Hendrick leverde vermoedelijk het eenvoudiger werk; zijn dagloon was vijf stuiver.⁹⁶ De naaister Suisanne Daniels verstelde oude hemden en hemden met ‘lobbekragen’. Nieuwe hemden maakte zij voor vijf stuiver per stuk en twintig ‘oorkussenteken’ voor 25 stuiver. Verder naaide Suisanne handdoeken en ‘drogeldoecken’ en aan kleding nog kragen en acht huiven met linten (vrouwenmutsen).⁹⁷

Anderen die aan het gasthuis leverden waren touwslager Henrick⁹⁸ en Nantes de olieslager, bij wie men in het hele jaar voor ruim 45 herenpond zeep, as, olie en oliekoeken haalde.⁹⁹

Hoewel de inrichting zelf voor veel levensmiddelen kon zorgen, kocht men ook wittebrood voor de ‘soppe’ van Berent, een bakker op de Oudestraat, en van bakker Berent Caerle, die tegenover de Wildeman woonde.¹⁰⁰ De al genoemde Harmen Pouwelsz was vermoedelijk brouwer. Hij voorzag het gasthuis niet alleen van mout¹⁰¹, men haalde bij hem ook bier ‘bij de canne’ voor de zieken.¹⁰²

Financiering

Hoe verwierf de kerkmeester de middelen om de financiering van het bedrijf, dat het gasthuis toch eigenlijk was, rond te krijgen en het jaar ook nog met een batig saldo af te sluiten? Een belangrijke bron van inkomsten was het onroerend goed dat de instelling in Kampen en omgeving bezat. Een vermogen dat wellicht te danken was aan de al lange tijd durende overname van eigendommen en erfenissen van proveniers. Enkele voorbeelden mogen duidelijk maken dat verpachting en soms verkoop van landerijen en huizen behoorlijke bedragen opleverden. Zo huurde Jan Lubbersz in Zalk land voor 78 goudgulden per jaar. Ene Evert Jansz betaalde voor zijn erf in Kamperveen 55 goudgulden. Het gasthuis ontving ook pacht in geld en/of producten uit Genemuiden¹⁰³, Wezep en zelfs uit Staphorst.¹⁰⁴ Een huis aan de Vloeddijk was verhuurd aan een wever voor vijftien goudgulden per jaar.¹⁰⁵ Aan kleinere objecten verhuurde het gasthuis een buitendijks gelegen bleekveld, de rovencamp, aan bleker Liefert¹⁰⁶ en een ‘twijchkuile’ buiten de Venepoort aan ene Dirck Louwe, vermoedelijk een mandenmaker die daar zijn wilgentenen bewaarde, voor twee goudgulden per jaar.¹⁰⁷ De kerk-

meester zelf betaalde het gasthuis zes goudgulden en kreeg zo het recht om dit jaar in Mastenbroek 'een beest te weyden'.¹⁰⁸

Verscheidene kleine bedragen vloeiden in de kas uit huizen of landerijen die met een rente ten behoeve van het gasthuis belast waren. Het huis van boekdrukker Willem Berentsz in de Broederstraat bracht zo elk jaar drie goudgulden op.¹⁰⁹ Ook de 'Cleyn Wolters'-vergadering, later 'Overenck' genoemd, was jaarlijks een klein bedrag, één herenpond en vier stuiver, aan het gasthuis schuldig.¹¹⁰

Het stadsbestuur droeg eveneens bij aan de financiering van de inrichting. Misschien al sinds de stichting schonk de magistraat op bepaalde heiligendagen een bedrag 'ut de stadtkiste'. Zo kreeg de kerkmeester op St. Margaretha (20 juli) en St. Gregorius (12 maart) tien herenpond, terwijl St. Maarten (11 november) slechts één herenpond opleverde. Op 22 februari, 'Petrus ad Cathedram', de dag waarop in Kampen het financiële jaar begon, kreeg hij 137 herenpond. Ook op andere data, als 1 augustus, 1 september en Pasen betaalde de stad. Het totale bedrag was dit jaar ruim 637 herenpond.¹¹¹

De bijdrage van de proveniers aan het gasthuisbudget was uiteraard afhankelijk van het aantal personen dat zich in een jaar inkocht en van hetgeen de overledenen nalieten. Uit de notities blijkt dat de inkoop som nogal eens in gedeelten betaald werd. Dit jaar brachten de levende en de dode proveniers ongeveer 1.170 herenpond op.¹¹²

Opmerkelijk is dat de instelling een rol speelde in de plaatselijke geldhandel en optrad als belegger en verzekeraar. Men belegde in huizen: 'Item op Harmen Pouwelsz huys bij de Hagenpoorte is belecht twe hondert golden gulden hoeftsomma, waervan wij alle jaer sullen bueren 12 golden gulden en 14 stuiver'. In het huis van 'Harmen in de Trompetter' in de Geerstraat was honderd goudgulden geïnvesteerd. Een zekere Margen van Swolle ontving twaalf goudgulden, haar lijfrente van dit jaar.¹¹³ De brouwer Jacob Clasz had zich eveneens bij zijn werkgever van een lijfrente voorzien; hij ontving vijf goudgulden per jaar.¹¹⁴

Het gasthuis bezat bovendien enkele onduidelijke waardepapieren, de 'hantschriften'. Zo'n handschrift, afkomstig van ene Kuere, leverde jaarlijks een rente op van drie goudgulden.¹¹⁵

Aan het eind van het jaar bedroegen de totale inkomsten van het gasthuis 7.881 herenpond.¹¹⁶

Kerkmeester Frans Pouwelsz had de kas kennelijk zuinig beheerd. Hij kon zijn opvolger Lubbert van Hardenberg¹¹⁷ dan ook een batig saldo van 3.220 herenpond en een omvangrijke hoeveelheid materiële zaken nalaten:

‘Overleveringe in de cueckene ende stal en anders van anno 1613¹¹⁸

30 mudde rogge 2 schepel

12 mudde 2 schepel boeckweyte

11 mudde 2 schepel molt

9 mudde havers

1 schepel weyte (tarwe)

1 schepel erften

2 schepel hiers (gerst)

4 vurrendel een achtendeel botter

35 speten met roeckvlees, an elck spit drie stucken

2 jopenvaten vol pekervlees, noch een smalle tonne

1 stander vol sulte

1/2 stander vol verckenvlees

10 tongen

12 sieden specks

10 schinckels

6 kesen

15 pont keersen

3 last turf ongemeten

200 pont Berger vis

1 broute biers min twe vaten vol

23 pont gesoden garen

20 pont rou garen

24 pont vlas

Overleveringe in de stal

21 coenen

7 veersen

7 bollen

8 pinckbollen

3 pinckveersen

6 peerden

3 enters

1 vullen’

Noten

1. J. Don, *De archieven der gemeente Kampen. Deel II, Gedeponeerde Archieven, Gasthuizen* (Kampen 1966).
2. Don, *Archieven*, Inleiding XXVII, XXVIII.
3. Ibidem, XXVIII.
4. Don, *Archieven*, Gasthuizen, inventaris nummer 233 (1611, 1612, 1613) verder G 233.
5. Men rekende ook met goudgulden (28 stuiver) en Carolusgulden (20 stuiver), maar alle bedragen werden uiteindelijk in herenponden (14 stuiver) geboekt.
6. G 233, 'Rekening des ontfancks ende utgevent van Cathrijnen ende Geertruijden Gasthuijs' 1613.
7. G 233, 'Utgevent voor pensien'.
8. L. van Vliet, 'De kapel van het St. Geertruidengasthuis', *Kamper Almanak* (2010) 48.
9. Don, *Archieven*, Inleiding XXVII.
10. Ibidem XXVIII.
11. G 233, 'Ontfanck van proveners'.
12. G 233, 'Ontfanck ende opcomsten van proveners'.
13. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
14. G 233, 'Utgevent voor turf'.
15. G 233, 'Utgevent voer kledinge'.
16. G 233, 'Utgevent voor reckerasje'.
17. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
18. Ibidem.
19. G 233, 'Utgevent voor proveners'.
20. G 233, 'Utgevent voor messelen'.
21. G 233, 'Utgevent voor proveners'.
22. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
23. G 233, 'Utgevent voor proveners'.
24. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
25. G 233, 'Utgevent voor vlas weven'.
26. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
27. G 233, 'Ontfanck van opcomsten van proveners'.
28. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
29. G 233, 'Utgevent voor dijken ende onraet'.
30. G 233, 'Utgevent voor rekerasije'.
31. G 233, 'Utgevent voor belecht geld ende liefrenten'.
32. G 233, 'Utgevent voer kledinge'.
33. Oud Archief 472, Ambachtslyuden.
34. G 233, 'Utgevent voor proveners'.

35. G 233, 'Utgevent voor amsluyden'.
36. Van Vliet, 'De kapel', 45.
37. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
38. L. van Vliet, 'De Beier: huis voor passanten', *Historisch tijdschrift voor de IJsseldelta* 36(2011)1, 3.
39. G 233, 'Utgevent voor messelen'.
40. G 233, 'Ontfanck van opcomsten ut huysen'.
41. Uitdraagsters waren vrouwen die in opdracht van anderen roerende zaken als kleding in het openbaar verkochten.
42. G 233, 'Ontfanck van opcomsten van proveners'.
43. G 233, 'Utgevent van allerley percelen'.
44. G 233, 'Utgevent voor knechten en maegdenloen'.
45. G 233, 'Utgevent voer kleding'.
46. G 233, 'Utgevent voor knechten en maegdenloen'.
47. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
48. G 233, 'Utgevent voor vlas weven'.
49. G 233, 'Utgevent voor knechten en maegdenloen'.
50. G 233, 'Utgevent voor reckerasije'.
51. G 233, 'Utgevent van brouwen en manen en anders'.
52. G.233, 'Utgevent voor hoppe bier'.
53. G 233, 'Utgevent voor timmeren'.
54. G 233, 'Utgevent van brouwen en manen en anders'.
55. G 233, 'Ontfanck van rogge'.
56. G 233, 'Ontfanck van restanten van lantpacht'.
57. Ibidem.
58. G 233, 'Utgevent voor rogge, molt, erften, bonen ende anders'.
59. G 233, 'Utgevent voor amsluyden'.
60. G 233, 'Utgevent voor vorsch vlesch ende vogelen'.
61. G 233, 'Utgevent voor eyeren, wortelen, roeven, coel, loeck ende anders'.
62. G 233, 'Utgevent voor verse vis'; 'Utgevent voor verse vis ende ael, schelvis, cabelau ende anders'; 'Utgevent voor cabelau, schelvis, harinck ende anders'; 'Utgevent voor Barger vis ende anders'; 'An buckinck door die tijt'.
63. G 233, 'Utgevent voor eyeren, wortelen, roeven, coel, loeck ende anders'.
64. 'Soppe', een gerecht van kooknat van vlees over wittebrood met vlees en kruiden of fruit.
65. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
66. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
67. G 233, 'Utgevent voor timmeren'
68. G 233, 'Utgevent voor vlas weven'.
69. G 233, 'Utgevent voor botter, molt ende anders'.

70. G 233, 'Utgevent voor reckerasye'.
71. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
72. G 233, 'Utgevent voor verse vis ende ael, schelvis, cabelau ende anders'.
73. G 233, 'Utgevent voor die stal'.
74. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
75. G 233, 'Utgevent voor die stal'.
76. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
77. G 233, 'Utgevent voor die stal'.
78. G 233, 'Ontfanck van opcomsten van peerden, beesten'.
79. G 233, 'Utgevent voor magere beesten voor varckens'.
80. G 233, 'Ontfanck van opcomsten van peerden, beesten'.
81. G 233, Ibidem.
82. G 233, 'Utgevent voor meyen en hoyen'.
83. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
84. G 233, 'Utgevent voor eyeren, wortelen, roeven, coel, loeck ende anders'.
85. G 233, 'Utgevent voor pensien'.
86. G 233, 'Utgevent voor messelen'.
87. G 233, 'Utgevent voor botter, molt ende anders'.
88. Oud Archief, inv. nr. 23, fo 36.
89. G 233, 'Utgevent voor timmeren'.
90. G 233, 'Utgevent voor messelen'.
91. G 233, 'Utgevent voor amsluyden'.
92. G 233, 'Utgevent voor allerley percelen'.
93. G 233, 'Utgevent voor belecht gelt ende liefrenten'.
94. G 233, 'Utgevent voor vlas weven'.
95. G 233, 'Utgevent voor kledinghe'.
96. G 233, 'Utgevent voor reckerasye'.
97. G 233, 'Utgevent voer kledinghe'.
98. G 233, 'Utgevent voor die stal'.
99. G 233, 'Utgevent voor vlas weven'.
100. G 233, 'Utgevent voor eyeren, wortelen, roeven, coel, loeck ende anders'.
101. G 233, 'Utgevent voor botter, molt ende anders'.
102. G 233, 'Utgevent voor pensien'.
103. G 233, 'Ontfanck van restanten van lantpacht'.
104. G 233, 'Ontfanck van restanten van rogge, botter van ao 1613'.
105. G 233, 'Ontfanck van opcomsten ut huysen'.
106. G 233, 'Ontfanck van lantpacht'.
107. G 233, 'Ontfanck van restanten van lantpacht'.

108. G 233, 'Ontfanck van opcomsten van lantpacht'.
109. G 233, 'Ontfanck van restanten uit burgerhuysen'.
110. G 233, 'Ontfanck van opcomsten ut huysen'.
111. G 233, 'Ontfanck van opcomsten ut de stadtkiste'.
112. G 233, 'Ontfanck van opcomsten van proveners'.
113. G 233, 'Utgevent voor belecht gelt ende liefrenten'.
114. G 233, 'Utgevent van brouwen en manen en anders'.
115. G 233, 'Ontfanck van restanten van lantpacht ende burgerhuysen'.
116. G 233, 'Somma sommarum' enz. 1613.
117. G 234, 1614 Overdracht.
118. G 233, aan einde rekening 1613.